

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Зубарєвої Оксани Ігорівни на тему «Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації», поданої до спеціалізованої вченої ради Д64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків) на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Уявлення про соціологічне теоретизування як специфічним чином організований та впорядкований дискурс, як сформовану відповідно до існуючих правил систему суджень про соціальну дійсність, що продукується в межах певної сфери наукової діяльності, стає все більш популярним серед сучасних соціологів. Основною перевагою такого уявлення є те, що дискурсивний підхід до соціології дозволяє представити основні соціологічні поняття не як такі, що передують певному досвідові, а як результат комунікативної взаємодії учасників наукового виробництва. Відповідно дискурсивні практики стають не просто умовами, у яких відбувається формування соціологічних понять, а й операторами цієї генези.

Такі методологічні настанови, що сформувалися завдяки дискурсивному підходу, відкривають нові можливості для аналізу формування соціологічних категорій. Уведення поняття дискурсу та обґрунтування можливостей дискурсивного підходу, запропонованого в працях М.Фуко, обумовлено відмовою від традиційних уявлень про безперервний розвиток і накопичення знання. Якщо традиційному історичному підходові до аналізу становлення наукового знання властиві пошуки безперервних ліній розвитку, наслідуваності та впливів, то ключовим моментом дискурсивного аналізу, запропонованого М.Фуко й позначеного ним як «археологія знання», стає пошук розривів, а поняття «традиція», «розвиток» і «еволюція» замінюються поняттям «перервності». Отже, з позицій такого підходу розвиток наукового знання відбувається через розриви з попередніми уявленнями, і такі розриви можуть стати демаркаційними лініями переходу від одних способів пізнавальної діяльності в межах науки до інших.

Головною перевагою й відмінністю такого підходу від традиційного уявлення про розвиток знання стає те, що соціологічна теорія постає не як фіксована одиниця аналізу, але як динамічне утворення, готове до змін та переструктурувань, пошуків нових та інноваційних синтезів, різнопланових запозичень із суміжних дослідницьких галузей, відповіді на зміни й трансформації соціальних умов життя. Перевагою дискурсивного підходу до розгляду соціологічної теорії стає також те, що соціологія розглядається як специфічна дискурсивна практика, яка передбачає створення відповідних комунікацій та взаємодій, способів узгодження та оформлення, у межах яких виробляються різноманітні підходи й принципи дослідження соціального. Такий підхід до розгляду теоретичної соціології більшою мірою відповідає стану сучасної соціологічної теорії та уявленню про соціологію як мультипарадигмальну науку, у якій відсутня загальна теорія в класичному її розумінні.

У зв'язку із цим видається цілком актуальним, доречним і виправданим звернення Зубаревою Оксаною Ігорівною у її дисертаційному дослідженні до дискурсивного підходу з метою розробки методологічних засад аналізу процесів концептуалізації соціального контролю в соціологічній теорії, шляхом виявлення особливостей реконфігурації контекстів проблематизації та означення модусів трансформації дискурсивних практик щодо соціального контролю в соціологічному дискурсі у контексті актуальної культурної ситуації.

Запропонований авторкою дисертаційного дослідження методологічний підхід та розроблена авторська аналітична схема дослідження дозволяють розглянути соціальний контроль як "інтелектуальний конструкт, змістовне наповнення і вектори категоріального транзиту якого визначаються соціально-історичною заданістю соціологічного дискурсу" (с. 172). Спираючись на традиції конструктивізму, соціо-культурного аналізу та постструктуралістської методології, авторка спрямовує свої інтелектуальні зусилля на аналіз логіки формування понятійно-категоріального апарату соціології, фокусуючи свою увагу на концепті соціального контролю та аналізі дискурсу соціального

контролю, з урахуванням як зовнішніх (стан актуального культурного середовища), так і внутрішніх (стан поля науки) умов впорядкування соціологічного дискурсу.

Саме такий підхід дозволяє авторці дисертаційного дослідження успішно досягнути поставленої мети: прослідкувати особливості проблематизації тематики соціального контролю в класичній соціології, що представляється як продукт суспільства Модерну, та зафіксувати специфіку реконфігурації проблемного поля сучасного соціологічного теоретизування, розглянутого як відповідь на онтологічні виклики і трансформації практик та механізмів соціального контролю. Проте авторка не зупиняється на аналізі класичної та сучасної європейської традиції соціологічного теоретизування. У третьому розділі дисертаційного дослідження до фокусу уваги авторки потрапляє дискурс соціального контролю, сформований у радянській та вітчизняній соціологічній традиції. Результатом такого аналізу, проведеного за тією ж методологічною схемою, стає об'єктивація особливостей соціокультурної ситуації конструювання дискурсу соціального контролю в радянській соціології та визначення модусів трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у пострадянській соціологічній традиції. Що без сумніву стає результативним внеском у розвиток вітчизняної теоретичної соціологічної думки.

У цілому ж винесена на захист дисертаційна робота справляє загальне позитивне враження і безумовно є повноцінним завершеним теоретичним соціологічним дослідженням. Проте, винесена на захист дисертація, як і будь-яке інше наукове дослідження, не позбавлена недоліків.

Особливу увагу хотілося б звернути на питання вибору самої тематики і предмету дослідницького інтересу дисертантки, а саме концепту "соціальний контроль" та особливостей методологічних реконфігурацій процесів концептуалізації соціального контролю у соціологічній теорії. Без сумніву тематика соціального контролю була й залишається актуальною для соціологічного теоретизування, центральною проблемою якого виступають пошуки відповіді на питання співвідношення індивіда та суспільства. У такому

аспекті соціальний контроль постає не тільки як механізм підтримки та забезпечення соціального порядку, але й виступає специфічним способом регуляції відносин індивіда та суспільства. Саме в ракурсі зміни цих відносин й відбувається як трансформація усталених способів соціального контролю, так і поява нових його форм. Отже, проблема соціального контролю залишається надзвичайно актуальним і привабливим предметом соціологічних досліджень.

Проте, коли ми звертаємось до дискурсивного виміру організації практик соціологічного теоретизування, видається замало фіксації тих онтологічних змін, що стимулюють пошуки адекватного опису процесів соціального контролю в умовах рухливої, плинної, змінної соціальної реальності. Необхідною умовою реалізації стратегії дискурсивного підходу в напрямку аналізу оформлення дискурсу соціального контролю в теоретичній соціології та умов його (ре)конфігурацій стає визначення й осмислення місця даного концепту в системі понятійних комплексів і зв'язок (ансамблів), що були сформовані в межах практик соціологічного теоретизування. Розгляд таких понятійних схем та визначення в них місця концепту соціального контролю дозволив би краще зрозуміти невідповідність появи тематики соціального контролю в дискурсі соціології модерного суспільства та розкрити специфіку тих змін та реконфігурацій, що відбуваються з проблематикою соціального контролю в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування. Адже крім онтологічних стимулів, що закликають до переосмислення класичної традиції, соціологічне теоретизування, представлене як дискурс, підпорядковане певним принципам організації, які визначають специфічну логіку його розкриття: способи вибору об'єкта дослідження, статус суб'єктів, що включаються в дискурс соціологічного теоретизування, понятійно-категоріальні комплекси й зв'язки, а також тематизацію, або формування стратегій теоретизування. На жаль, цей аспект дискурсивного підходу залишається поза увагою дисертантки.

Ще одним дискусійним моментом представленої дисертаційної роботи виступає розділення теоретичної традиції в соціології на класичну й сучасну. Власне, саме через це протиставлення і подається ідея реконфігурації контекстів проблематизації соціального контролю в соціологічному дискурсі.

Дихотомія модерн/постмодерн при цьому стає ключовою для цього протиставлення. Які ж соціологічні теорії та концепції потрапляють з позицій запропонованого дисертанткою розрізнення до класичних (модерних)? Тут ми знаходимо і визнаних класиків соціології – О.Конта, Е.Дюркгейма, М.Вебера, Г.Тарда, П.Сорокіна, і представників структурного функціоналізму – Т.Парсонса та Р.Мертонна, і, як не дивно, представників феноменологічної традиції – А.Шюца, П.Бергера та Т.Лукмана. Останні, як зазначається дисертанткою на с.74 дисертаційного дослідження, представляють суспільство як результат сумісного конструювання та взаємних типізацій повсякденних практик, що формують специфічну двоїстість: одночасно і «суб'єктивні смисли», і «об'єктивну фактичність». Така концепція суспільства (і разом із цим соціального контролю) подається авторкою як "модерна", хоча, як загальновідомо, саме в межах конструктивістської парадигми ставиться питання про плінний, штучний і сконструйований характер соціальної реальності, що в подальшому тією ж авторкою визнається як специфічна і характерна ознака постмодерної традиції теоретизування.

Ще один момент, на якій хотілося б звернути увагу при аналізі запропонованого дослідження, стосується третьої частини дисертаційної роботи, в якій авторка аналізує специфіку конструювання теорії соціального контролю в радянському соціологічному дискурсі та представляє шляхи трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю в пострадянській соціології. При цьому основним стимулом трансформації дослідницьких практик соціологічного теоретизування (у тому числі й з приводу соціального контролю) розглядається "мінливість умов соціокультурної ситуації" (с. 143). У той час як внутрішні (ендогенні) процеси дисциплінарної структури науки з її логікою самоорганізації не беруться авторкою до уваги, а точніше розглядаються як вторинні, похідні, обумовлені зовнішніми обставинами. Це, на наш погляд, значно спрощує розуміння організації і впорядкування дискурсивних практик соціологічного теоретизування, які безумовно знаходяться під впливом зовнішніх, соціокультурних обставин і трансформаційних змін, проте їм притаманна своя

внутрішня логіка впорядкування, на яку також слід було звернути увагу в дослідженні.

Виявлення та встановлення цієї внутрішньої логіки впорядкування дискурсу соціологічного теоретизування, дозволило б знайти те загальне, що об'єднує і є спільним для соціологічних теорій соціального контролю європейської модерної традиції та радянської соціології, провести паралелі між тенденціями реконфігурації соціологічного теоретизування у постмодерній традиції та трансформаціями, що відбулися із дискурсом соціального контролю у пострадянських соціологічних дослідженнях. Такий підхід пошуку спільностей, єдиної логіки розгортання дискурсу теоретизування дозволив би логічно поєднати другу й третю частини дисертаційної роботи в єдине поле соціологічного дискурсу. Тоді як концентрація уваги авторки на соціокультурних умовах виробництва соціологічного знання лише підкреслює специфіку дискурсів різних традицій – європейської та вітчизняної, закріплюючи уявлення про "локальність" соціологічних традицій, замість знаходження їх спільності та єдності.

Проте на загал, усі відзначені вище недоліки жодним чином не знижують високої якості та значущості запропонованого дисертаційного доробку, мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Зубаревої Оксани Ігорівни.

Загалом дисертації притаманна добра структурованість, змістовність дисертаційного тексту, успішне виконання поставлених дослідницьких завдань. Матеріали дисертаційної роботи та її основні наукові результати мають належну наукову апробацію у провідних фахових виданнях та виступах дисертантки на наукових конференціях. Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертаційного дослідження. Виклад наукових положень та висновків аргументований.

Дисертація виконана на належному науково-методологічному рівні, написана професійною соціологічною мовою та цілком відповідає профілю та паспорту спеціальності 22.00.01 та існуючим вимогам "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового

співробітника", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Саме тому є достатні підстави для підсумкового висновку про те, що дисертаційна робота Зубаревої Оксани Ігорівни є завершеним і самостійно виконаним дослідженням, а її авторка може бути рекомендована до присудження їй наукового ступеня кандидата соціологічних наук.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії соціології,
факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

М.О. Соболевська

12 жовтня 2015 р.

